

УДК 378:373.3.091.33:502

Тетяна Олексенко

## ВАЖЛИВІСТЬ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ПРОВЕДЕННЯ СПОСТЕРЕЖЕНЬ З УЧНЯМИ

*У статті розглядаються особливості базової та методичної підготовки майбутнього вчителя початкової школи до проведення спостережень в природі з учнями. Наводяться відомості про відношення вчених-методистів до спостережень. Досліджується відповідність підготовки майбутнього вчителя вимогам Державного стандарту початкової загальної освіти. Показано значення навчальної практики з методики викладання природознавства, наводяться особливості оформлення результатів спостережень, створення проектів.*

**Ключові слова:** *початкова школа, природознавство, спостереження, Державний стандарт, навчальна практика, проект.*

Перебудова загальноосвітньої підготовки учнів початкової школи відповідно до завдань нового варіанту Державного стандарту початкової загальної освіти передбачає удосконалення професійної підготовки майбутніх вчителів. Важливими стають питання базової та методичної підготовки студентів до вирішення завдань, які входять до освітньої галузі «Природознавство». В Державному стандарті йдеться про формування природознавчої компетентності учнів шляхом засвоєння ними системи інтегрованих знань про природу, розвиток розумових здібностей та пізнавальної активності [1]. Підготовка майбутнього вчителя до викладання природознавства в зв'язку з тим, що ця дисципліна має інтегрований характер, повинна орієнтуватися на формування особливої компетентності вчителя.

Новий Державний стандарт важливе значення приділяє методам пізнання природи, серед них – спостереження за предметами і явищами неживої природи та їх змінами, спостереження за організмами, їх поведінкою. Учні повинні уміти фіксувати результати спостережень і дослідів, користуватися приладами, необхідними для пізнання природи, таблицями, схемами.

Такий підхід до вивчення, природознавства мають і сучасні нові підручники з цього предмету для початкової школи. Зокрема, підручник для другого класу побудований на ідеї взаємозв'язку предметів і явищ природи та має екологічну та практичну спрямованість [2]. В ньому для кожної пори року передбачена мандрівка в природу, надаються завдання для ведення спостережень за неживою та живою природою. Крім того, наводиться календар для оформлення результатів спостережень. Це

повинно надати учню можливість скласти характеристику кожної пори та вміти порівнювати їх та розрізняти.

Питанням проведення спостережень учнями початкової школи та ролі вчителя в організації цієї роботи завжди приділяли увагу педагоги та методисти. Відомий педагог О. Д. Савченко в своєму підручнику дидактики визначає, що вивчення природничого матеріалу, спостереження в природі, всі види роботи, які з цим пов'язані, сприяють розвитку здатності дитини вдивлятися в навколишній світ, розуміти взаємозв'язок між предметами та явищами. Багато років для підготовки майбутніх вчителів початкової школи використовується посібник з методики навчання природознавства Т. М. Байбари. В ньому розглядається суть спостереження, його структура, види спостережень, їх організація. Підкреслюється, що спостереження є способом організації взаємопов'язаної діяльності учителя і учнів.

За останні роки вийшли нові посібники з методики викладання природознавства, в яких також розглядаються спостереження. В посібнику М. В. Кукалець окремо розглядається тема по організації спостережень за природою у 3–4 класах. Студенти знайомляться з особливостями спостережень, у них формуються прийоми роботи з календарем спостережень, з зошитом спостережень учня. До теми додається поточний контроль, а також довідка, яка містить теоретичні пояснення, характеристику пір року, додатковий матеріал [4]. Автор іншого навчального посібника з методики природознавства О. О. Ліннік, в темі, в якій характеризуються методи викладання, наводить зміст поняття «спостереження». Крім того, надається характеристика фенологічних спостережень, план їх проведення та засоби фіксації, наводиться схема класифікації спостережень [5].

Відомий методист А. В. Міронов в новому посібнику детально розглядає особливості проведення спостережень. Він підкреслює, що умовою ефективності проведення спостережень є їх програма, яку повинен складати вчитель. Програма спостережень за метеорологічними показниками залишається приблизно одноковою протягом року, програма інших спостережень повинна коректуватися. Правильно побудоване спостереження передбачає фіксацію результатів. Задача вчителя – довести учням необхідність не тільки зафіксувати свої спостереження, але і скласти їх аналіз. А. В. Міронов рекомендує вчителю використовувати краєзнавчий та фенологічний матеріал своєї регіону для обговорення результатів. Спостереження він розглядає як метод та як форму організації навчального процесу з природознавства [6]. Важливе місце в питаннях проведення спостережень може зайняти монографія П. М. Скворцова. Вона присвячена педагогічній концепції фенологічної роботи на рівні початкової загальної освіти. Пропонується модель формування універсальних навчальних дій за допомогою фенологічної роботи. П. М. Скворцов розглядає спостереження за сезонними змінами молодшими школярами навколишнього світу,

наводить аналіз місця спостережень в сучасному навчальному процесі початкової школи [9]. Нами наведені основні видання. Методика організації спостережень розглядається і в інших роботах.

Мета статті – показати на конкретному матеріалі важливість використання для підготовки майбутнього вчителя до організації спостережень в початковій школі не тільки традиційних курсів, зокрема методики викладання природознавства, але і інтеграцію з іншим навчальним матеріалом вищої школи.

Сучасна початкова школа вимагає від вчителя так організувати навчальний процес, щоб заохотити учнів проводити спостереження, зацікавити їх. Головне, щоб ця робота не перетворилась у формальну фіксацію фактів.

Професійна підготовка студентів, їх компетентності до викладання освітньої галузі «Природознавство» повинна мати спадковий характер. Для цього нами використовуються різні дисципліни. До програм та навчального матеріалу більшості дисциплін ми вводимо теми, пов'язані з методами пізнання природи учнями початкової школи, зокрема, з методом спостережень.

Особливе значення надається становленню метода спостереження в початковій школі, щоб студенти з'ясували його важливість. Свого часу Я. А. Коменський вважав, що на початку навчання пізнання предметів повинно здійснюватися з їх споглядання. Він вважав, що «Якщо мають намір упроводити у учнів дійсне та правильне пізнання речей, то безумовно необхідно, щоб все викладалось шляхом особистого спостереження та почуттєвої наочності». Для ознайомлення студентів з поглядами вчених на важливість спостережень в початковій школі ми використовуємо лекції та практичні заняття з курсу «Методика викладання природознавства», а також курс «Історія формування шкільних дисциплін та методик їх викладання». Він розроблений нами для студентів магістратури і рекомендований для навчання МОН України. Формується усвідомлення, що багато вчених-педагогів в своїх роботах звертали увагу на важливість проведення спостережень в природі. С. Ф. Русова в своїй роботі «Шкільні екскурсії і їх значення» писала, що діти повинні бачити усякі явища в усіх деталях, придивлятися до цих явищ і розуміти їх зв'язки між собою, і зв'язок їх з тою сферою, в якій вони утворилися. Діти повинні уявити собі, що ліс – це складне зооботанічне явище. Під час спостережень керівник повинен не тільки керувати увагою учнів, але і дати їм спокійно придивлятися до усього [8]. Важливе значення для розвитку методики викладання природознавства має спадщина відомого методиста-вченого К. П. Ягодовського, українця за походженням. Протягом 1916–1923 рр. він працював у Глухівському інституті народної освіти, при ньому створив школу нового типу – нову гімназію та дослідну школу. Про себе він казав: «Я прожив красиве життя, тому що мав можливість давати багато радостей

дітям, з якими я працював». Його педагогічна спадщина містить фундаментальні теоретичні та практичні розробки з методики викладання природознавства. Він розробив основи формування природознавчих понять в початковій школі, які базуються на використанні спостережень в природі. При цьому «знання про природу, які набувають діти під час безпосереднього з нею спілкування, без всякого керівництва з боку педагогів, не можуть створити того фундаменту, який потрібен для побудови природознавства» [10, с. 146]. К. П. Ягодовський надавав важливе значення оформленню результатів спостереження, він розробив календар природи для кожного з класів початкової школи і показав як з ним треба працювати. Наукові праці К. П. Ягодовського нами використовуються для підготовки майбутніх вчителів початкової школи. Відомим вченим-методистом, який надавав великого значення спостереженням в природі, був Д. Н. Кайгородов. Він не тільки розробив нову програму вивчення природознавства в початковій школі, але і активно розробляв методику проведення фенологічних спостережень в школі. Він писав: «Для успішності викладання природознавства (як і для всякого іншого предмету) треба, щоб учні полюбили його. Для того, щоб учні полюбили природознавство, треба, щоб вони полюбили природу. Любов до природи виникає зближенням з нею, а ніщо так не зближує з природою, як постійне її спостереження» [3, с. 3].

Основою формування методичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи є традиційний курс «Методика викладання природознавства». Він дає можливість детально розглядати методи, прийоми, форми, знайомити студентів з сучасними педагогічними технологіями. Серед них – метод спостереження. Для організації та проведення спостережень в різні пори року вчитель повинен добре знати назви та зовнішній вигляд різних рослин і тварин, фази розпускання рослин навесні та інше. Практична підготовка студентів до проведення фенологічних спостережень здійснюється під час навчальної практики з методики викладання природознавства. Нами розроблено навчальний посібник рекомендований МОН України.

Програма практики передбачає декілька тем занять, під час яких студенти знайомляться з морфологічними та біологічними характеристиками польових, овочевих, плодкових та декоративних культур, з ознаками фаз їх розвитку та самостійно проводять фенологічні спостереження. Для цього використовуються дослідні ділянки агробіологічного комплексу педуніверситету, міський парк, насадження інституту зрошувального садівництва. Під час екскурсії на метеостанцію студенти знайомляться з приладами, які необхідні для проведення спостереження за погодою, та з особливостями їх використання. В методичному курсі ми звертаємо увагу студентів на те, що важливе значення має уміння фіксувати результати фенологічних спостережень. Майбутній вчитель

початкових класів повинен не тільки грамотно організувати такі спостереження, а головне – допомогти учням проаналізувати їх результати, зробити висновки та оформити у вигляді щоденників, малюнків або таблиць.

Важливе значення має включення спостережень учнів в навчальний процес. Для цього разом зі студентами ми розробляли різні типи уроків, особливо присвячені вивченню рідного краю. Інтегрований урок на цю тему був проведений в четвертому класі (природознавство та англійська мова). В другому класі по розвивальній системі Д. Б. Ельконіна-В. В. Давидова проведений урок на тему «Пори року». Крім того, на уроках діти по результатам спостереження складали фенологічне дерево та інше. В навчальному процесі з використанням спостережень учнів студенти магістратури використовували моделювання, метод проектів, ІКТ, інтегровані уроки, роботу в групах та загалом систему розвивального навчання.

Важливою методичною та науковою базою для підготовки студентів був експериментальний клас початкової школи при кафедрі початкової освіти. Протягом чотирьох років з першого по четвертий клас студенти знайомились з навчально-виховним процесом, проходили в класі навчальну практику, виконували дипломні та магістерські роботи на матеріалі проведення досліджень учнями. В експериментальному класі нами розроблявся матеріал для удосконалення курсу «Методика викладання природознавства», зокрема протягом чотирьох років учні працювали над створенням проектів. Метод проектів використовується в сучасній початковій школі, але він вимагає удосконалення. Ми розробили свій підхід, свою технологію проекту, одержали позитивні результати і використовуємо їх для викладання методики природознавства. Тема дослідницького проекту учнів була «Цей дивовижний навколишній світ». Починаючи з першого класу, кожний рік – це новий етап проекту. Вони мали назви – «Давайте дружити з природою» (перший клас); «Природа в різні пори року» (другий); «Знайомимось з природою рідного краю» (третій); «Створюємо свій музей рідного краю» (четвертий). Програма проекту містила теоретичний природничо-науковий матеріал, практичні роботи, екскурсії, спостереження, індивідуальну роботу. Більшість тем проекту передбачала спостереження в природі, але детально вони розроблені для другого класу – «Природа в різні пори року». Щоб підготували учнів до проведення спостережень, для них були підготовлені для виконання тематичні завдання «Особливості різних сезонів року», «Розцвічування листя восени», «Птахи перелітні та зимуючі» та інші. Проект передбачав спостереження за неживою та живою природою. До блоку «Спостерігаємо за неживою природою» входили окремими темами спостереження за вітром, опадами, хмарами, ґрунтом. До кожної теми надавались індивідуальні завдання; складання опису особистих спосте-

режень, малювання, використання літературного матеріалу.

В межах проекту формувалась зацікавленість дітей до музеїв, про необхідність їх використання для набуття знань та інтелекту. Поєднання ознайомлення з об'єктами природи в природничому або краєзнавчому музеях з безпосередніми спостереженнями за ними в природі дають можливість більш ефективно формувати природничу грамотність та екологічне мислення учнів. Учнями були розроблені та створені у класі міні-музеї «Біля лукомор'я дуб зелений» (О. С. Пушкін), «Заповідник Кам'яна Могила», міні-музей анімалістики «Хижі тварини». Розробка музейного напрямку у проекті дала можливість скласти для студентів програму курсу «Музейна педагогіка в початковій школі». Матеріал увійшов до навчального посібника для студентів, який був підготовлений разом з викладачами із Белгорода (Росія) [7].

Крім того, для підготовки студентів з методики спостережень нами використовуються авторські курси «Вступ до природознавства» та «Дослідницька робота вчителя початкової школи з учнями» для магістрантів.

В Запорізькій області в школах введено регіональний курс «Екологія рідного краю». Нами розроблено підручник для 3 класу. В його структурі передбачено самостійне проведення спостережень учнями. Ми його використовуємо для підготовки майбутніх вчителів.

Наведений матеріал дозволяє сказати про створення певної методичної системи та методичного забезпечення підготовки майбутніх вчителів початкової школи до організації проведення з учнями спостережень в природі та для проведення дослідницької роботи, що відповідає вимогам до формування компетентності учнів згідно Державного стандарту початкової загальної освіти.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленням та розширенням професійної компетенції майбутнього вчителя. Планується розробити нові теми по організації спостережень та їх властивості для формування екологічного мислення учнів в курсі «Методика дослідницької роботи вчителя початкової школи з учнями» для студентів магістратури. Крім того, розробляється методика до виконання магістерських робіт на матеріалі спостережень учнів в природі. Продовжується сумісна робота з вчителями по удосконаленню проектної діяльності учнів та використанню музейної педагогіки в школі.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2011. – № 18(594). – 43 с.
2. Грушинська І. В. Природознавство : підруч. для 2 кл. / І. В. Грушинська. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2012. – 160 с. і іл.
3. Кайгородов Д. О школьных фенологических наблюдениях / Д. Кай-

- городов. – Издание Союза Северных Кооперативных Союзов, 1920. – 11 с.
4. Кукалець М. В. Методика викладання природознавства у початковій школі: навчально-методичний посібник за модульно-рейтинговою системою навчання студентів спеціальності «Початкова освіта» : навч. посібник / М. В. Кукалець. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2014. – 223 с.
  5. Методика викладання освітньої галузі «Людина і світ» : навчальний посібник / автор та укладач О. О. Лінник. – К. : Видавничий Дім «Словом», 2010. – 248 с.
  6. Миронов А. В. Технологии изучения курса «Окружающий мир» в начальной школе (Образовательные технологии овладения младшими школьниками основами естествознания и обществознания) : учебное пособие / А. В. Миронов. – Ростов н/Д : Феникс, 2013. – 510 с.
  7. Музейная педагогика в образовательном пространстве школы и вуза : учебное пособие / под. общ. ред. Т. М. Стручаевой. – Белгород-Мелитополь : Изд-во БелИПКППС, 2013. – 140 с. – С приложением DVD
  8. Русова С. Шкільні екскурсії і їх значення / С. Русова. – Вибрані педагогічні твори, кн. 2. – К. : Либідь, 1997.
  9. Скворцов П. М. Концепція фенологической роботи на ступени начального общего образования : монография / П. М. Скворцов. – М. : Изд-во ПСТГУ, 2014. – 116 с.
  10. Ягодковский К. П. Вопросы общей методики естествознания / К. П. Ягодковский. – М. : Гос. Уч.-пед. изд. Министерства просвещения РСФСР, 1951. – 234 с.